

**ИЗВЕСТИЯ НА
НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
ВАРНА**

XLIII (LVIII), 2007

**BULLETIN
DE MUSÉE NATIONAL DE
VARNA**

Книгоиздателство ЗОГРАФ
Варна, 2009

ПРЕИЗПОЛЗВАНИ ШЛЕМОВЕ ОТ ГРОБОВЕ – ЕДИН ФЕНОМЕН В ДРЕВНА ТРАКИЯ

Станимир Димитров

Доспехите са били скъпа и грижливо пазена част от екипировката на воините през Античността. Те са били доставяни често от далечни места, били са събирани по бойните поля, някои са били наследявани. Претърпявали повреди и поправки, те са били използвани често до пълното им изхабяване. Всичко това се доказва убедително и от проучването на шлемовете, намерени в Тракия.

За съжаление голяма част от откритите на територията на България антични шлемове не принадлежат на затворени археологически комплекси. Част тях са случайно намерени, на други с годините са загубени паспортните данни, а някои екземпляри са придобити чрез иманярски действия. Тези обстоятелства обуславят оскъдността на информацията за мястото и археологическия контекст на намирането им, а некомпетентността на иманярите е причина за повреждането на много шлемове при откриването им.

Обект на това проучване са шлемове, открити в неразграбени гробове. По някои от тях има следи от повреди. Само няколко шлема от тази група имат описания, позволяващи да се съди за състоянието им по времето, когато са били положени в гроба.

До този момент разполагам със сведения за 67 шлема, открити в българските земи, които могат да се отнесат към периода VI–III в. пр. Хр. За основа на проучването използвам само тези, за които има данни, че произхождат от гробни комплекси. Те се разпределят по видове, както следва:

халкидски тип – 19 екземпляра;

тракийски тип – шест екземпляра от гробове и два вероятно от гробове;
шлемове от елинистическата епоха – три екземпляра.

Поради темата на настоящата работа в каталога са включени само осемнадесетте шлема, за които имам данни, че са били повредени.

Повредите на голяма част от разгледаните шлемове са следствие от продължителното им използване. Особено уязвима част на шлемовете от халкидски тип са били набузниците. С течение на времето пантите на подвижно свързаните набузници се чупели. При поправката

набузниците били закрепвани неподвижно към калотата. На някои шлемове били изработвани нови набузници очевидно защото оригиналните са били загубени¹. Така например железният шлем от Плетена е получил набузници от по-стар шлем и наносник от друг², а на шлема от Асеновград има два различни предпазителя за скулите³.

Заслужава внимание фактът, че както показват шлемовете от Сашова могила и Сатовча, както и изображенията на шлемове в гробниците до Казанлък и Александрово⁴, тракийският тип шлемове са били използвани и без набузници. Не изключвам възможността шлемовете от Сашова могила и Сатовча да са имали набузници от нетраен материал. Все пак по-вероятно ми се струва те да не са имали набузници и да са изглеждали така, както изобразените на гробничните стенописи. Коректността задължава да спомена тук вече изказаната хипотеза, че изрисуването на шлемовете без набузници е продиктувано от желанието да се вижда по-голяма част от лицето на носещия шлема⁵. Същото желание изглежда е предизвикало намаляването на размера на набузниците, наблюдавано при някои паметници от Рим. Все пак ми се струва оправдано да се приеме, че шлемове са били използвани без набузници.

Повредите на бронзовите шлемове, причинени от разсичащи или прободни удари, също са били поправяни⁶. Това показва, че те не са били съзнателно нанесени във връзка с погребални церемонии.

Повредите и поправките на откритите в гробове шлемове могат да бъдат обяснени с това, че техните собственици са били воители, участвали в много битки. Нужно е да се отбележи, че част от повредите са толкова тежки, че очевидно са били получени в последната битка на носителя шлема. Ядро за прашка или забита в шлема стрела обикновено са причинявали само контузия, докато забиването на копие в шлема или разсичането му с меч биха предизвикали почти винаги смъртта на воина. В случаите, когато шлемът е бил поправен и след време положен в гроб, последен негов собственик не е бил този, който го е носил, когато на шлема са били нанесени подобни тежки поражения.

Известно е, че траките са били наемани в Елада като пелтасти и стрелци⁷. От средите на богатите траки се е набирала тежката конница. В техните гробове почти винаги се намират елементи от конска амуниция. В няколко богати гроба са открити и махайри.

Повредите по шлемовете, получени в сражение, могат да дадат ценна информация за тактическите прийоми и начините за провеждане на боя в Древна Тракия. В литературата се подчертава, че много често траките са търсели успеха в боя, като са използвали маневреността на

своите бойци и войскови отряди и са предпочитали да избягват сблъсък лице в лице с врага. Тази теза може да се преразгледа в светлината на пораженията върху шлемовете. Досега са известни само няколко екземпляра, върху които има следи от поражения, нанесени от стрели или копия. Преобладават повредите от сечащи оръжия (мечове и махайри), предизвикали тежки деформации. Те могат да бъдат нанесени само в близък бой. Част от пораженията по шлемовете са именно в тяхната челна част, което говори за сблъсък лице в лице с врага⁸.

Високата стойност на бронзовите доспехи налагала тяхното продължително използване, поправка и преизползване. Шлемът можел да бъде предаден по наследство. Ето защо някои шлемове били носени (понякога последователно от няколко поколения воители) до пълното им износване, като повредите по тях са били грижливо поправяни⁹.

Шлемът можел да премине от едни ръце в други като плячка. От гръцките източници се знае, че след сражение победителите издигали трофей от някои оръжия, паднали на полето, и прибирали останалото оръжие. За такава практика има сведения и от римската епоха¹⁰.

В древна Тракия шлемовете не се откриват в погребения с победен инвентар. Изглежда, че само аристократите и воители от тяхното обкръжение са можели да си позволят закупуването им¹¹, а бедните воители вероятно не са имали право на дял от снаряжението, плячкосано след победно сражение.

Трудно обяснимо остава наличието на силно износени и многократно преправяни шлемове в гробове с богат инвентар. Едва ли техните заможни собственици не са можели да си набавят по-нови. Останалите погребални дарове говорят за съществуването на стабилни връзки с гръцките колонии, откъдето е можело да стане набавянето им. Въз основа на бойните повреди може да се допусне, че тези шлемове са били скъп трофей, който починалият особено е ценял приживе.

По някои силно износени екземпляри има следи от многократно преправяне. Стари и изостанали от оръжейната мода, те очевидно са били многократно използвани, преди да попаднат в ръцете на последния им собственик. За съжаление гробове с доспехи от класическата епоха не са открити в Елада. Все пак сведения за шлемовете от тази епоха дават екземплярите, открити в Олимпия¹². По част от тях има поправки, които предшестваха момента на поднасянето им в храма. Това означава, че и тези доспехи са били използвани дълго време след произвеждането им.

Преизползвани стари шлемове се срещат и в скитски гробове. Н. Сударев публикува 11 шлема, осем от които са открити в гробове¹³. Той

подкрепя едно изказано по-рано мнение, че металните наносници, набузници и за тилъци на шлемовете са били умишлено отстранявани и заменяни с такива от нетрайни материали. Възможно е новите части да са били подсилени с метални пластини. Преработката разширявала обзорното поле на воина и неговата подвижност¹⁴. Според мен тази хипотеза трудно може да се приеме. Ако е било толкова важно лицето на войника да е открито, защо бронзовите части са заменяни с кожени? Освен това варварите са могли да изберат шлемове от типове беотийски и пилос, които нямат споменатите по-горе части. Многото поправки на някои шлемове, намерени в България, показват, че липсата на такива части се дължи на продължителна употреба на доспехите.

В публикувана преди време статия¹⁵ обърнах внимание на факта, че често в гробове на несъмнено заможни хора се срещат износени и/или повредени шлемове, предхождащи с 50–100 години времето на погребването¹⁶. Фактът, че петнадесет, т.е. половината от тридесетте шлема, открити в гробни комплекси, имат поправки или бойни повреди, може да намери различни обяснения. На първо място могат да се имат предвид икономически съображения. Ритуалът е налагал полагането на доспехи в гроба на воина аристократ. Новият шлем обаче е имал висока стойност и поради това той бил заменян от близките на покойника с износен или повреден и излязъл от употреба. Това се отнася и за други погребални дарове, например украшения от благородни метали, бронзови съдове и пр.

Второ обяснение на този факт може да бъде съществуването на ритуално изискване в гроба да се полага стар шлем. Хипотетично част от шлемовете могат да бъдат синхронни на някои от излезлите от употреба и мода предмети, полагани в гроба. Полагането на остаряло и преправяно въоръжение в безспорно богати гробове се илюстрира от находките от Дуванлии и Сашова могила, в които са погребани без съмнение лица с висок социален статус. Не е изключено някои от преправяните шлемове да са били изработвани специално за погребалната церемония и да не са били използвани в бой, каквито например са шлемовете от Дуванлии, Плетена и вероятно шлемът от Асеновата крепост, въпреки че не е известно дали последният е открит в гроб¹⁷. Показателна е находката от Дуванлии – частите от бронзов шлем са допълнени с органична материя¹⁸. Това показва неговия сакрален характер.

През 2007 г. на аукциона *e-Bay* бяха предложени за продажба два шлема тракийски тип, кробилосите на които са обърнати назад. Сним-

ките на артефактите в различни ракурси показват, че вероятно това са истински доспехи, а не съвременни фалшификати. Досега не са познати изображения или находки с насочен назад кробилос. Това ми дава основание да предположа, че тези шлемове са били направени за погребения. Описана е античната практика ритуално да се унищожи или повреди оръжието в гроба, както и да се промени традиционното разположение на различни предмети или части от облекло.

КАТАЛОГ

С. Върбица, Шуменско. Шлемът е фрагментиран. Благодарение на работата на Васил Василев стана известно, че десният му набузник е бил разсечен и по-късно поправен със занитено парче. Намерен в монументална каменна гробница заедно с позлатени сребърни пластини, които според ст.н.с. Люба Огненова са от защитен нагръдник. Най-вероятната датировка на погребението е към края на IV–началото на III в. пр. Хр., докато шлемът може да отнесе към края на V–началото на IV в. пр. Хр.¹⁹

С. Браничево, Шуменско. Шлемът е с косо отрязани набузници. При отрязването е търсена симетрия на новите форми. На лявата страна на калотата има повреда (вероятно нанесена от стрела), която е поправена. Шлемът е открит в гробница заедно с части от ризница и нагръдник, три железни копия, сребърна фиала, бронзова ситула, апликации за конска сбруя и глинени съдове. Разкопвачът датира гроба в доста широк диапазон – от началото на IV до началото на III в. пр. Хр. В. Василев датира шлема в V в. пр. Хр.²⁰

С. Руец, Търговицко. Шлемът е намерен в гроб заедно с бронзова броня и много бронзови и глинени съдове. Той е силно изхабен и произвеждането му предхожда значително погребението²¹. Изработен е вероятно в началото на V в. пр. Хр.²²

С. Кралево, Търговицко. Шлемът е намерен в каменна гробница²³ заедно с желязна махайра и глинени съдове, датирани в края на IV в. пр. Хр. Първоначално шлемът е имал подвижни набузници, които след време са били занитени за калотата с правоъгълни бронзови планки.

С. Лавино, Исперихско. Бронзов шлем от могилено погребение. Набузниците са били отрязани и след време занитени.

С. Завет, Разградско. Шлем, открит в могилен гроб. Вероятно лят, с отрязани набузници²⁴.

С. Мортагоново, Разградско. Шлем, открит в могилен гроб заедно с връх на копие, нож и юзда. Фрагментиран.

Могиланската могила, Враца. Фрагментиран шлем, открит заедно със сребърен наколенник, златен венец, сребърни и глинени съдове. Не може да се определи дали е бил използван продължително.

С. Васил Левски, Карловско. Натрошен шлем с гравирано изображение на лабрис. Намерен в разрушен гроб заедно с бронзова ситула, бронзова кана и глинени съдове. Не е ясно дали набузниците са били подвижни.

С. Розовец, Пловдивско. Шлем, открит в гроб заедно с бронзови апликации за конска сбруя и желязно оръжие.

С. Дуванлии, Пловдивско. Шлем от бронз и кожа. Набузниците и задтилькът са бронзови, вероятно от по-стар шлем от халкидски тип. Те са били прикрепени с бронзови нитове към шлем, изработен от дебела кожа. Тя е била апликирана с бронзови украшения. Намерен заедно с желязна махайра с дръжка от слонова кост, желязни пластинки от доспехи, копие, бронзова хидрия, сребърни и глинени съдове²⁵.

Синева могила, Казанлъшко. Отлично запазен шлем със следи от удари по челната част на калотата. От IV в. пр. Хр.

Голяма Косматка, Казанлъшко. Шлем, открит в монументална гробница с богат инвентар – бронзови наколенници с релефна глава на Атина, кожен нагръдник, златен венец с дъбови листа, златни, сребърни и бронзови съдове. Вдлъбнатината на тила, причинена от удар, е поправена. Погребението е извършено в началото на III в. пр. Хр. и се свързва с цар Севт III²⁶.

Сашова могила, Казанлъшко. Шлем, открит в гробница заедно с желязна плетена ризница, умбо за щит, копие, меч, украшения, сребърни и глинени съдове. Вдлъбнатините по шлема са от удари с ядра за прашка. Набузниците липсват. Погребението е датирано в края на III в. пр. Хр.

С. Плетена, Благоевградско. Шлем от желязо, открит в гроб заедно с поправяни бронзови наколенници, бронзови торкви и желязна ромфея. Към калотата са прикрепени набузници от друг шлем от тракийски тип и наносник от халкидски шлем. Погребението е датирано в края на IV–началото на III в. пр. Хр.²⁷

С. Сатовча, Гоцеделчевско. Шлем от цистов гроб, набузниците липсват. Открит заедно с глинени съдове, бронзова броня (?), ромфея, фибули. Комплексът е датиран в IV в. пр. Хр.²⁸

С. Горно Дряново, Благоевградско. Шлем, открит в гроб заедно с бронзова броня, бронзови торкви и ромфея. На мястото на свързването на кробилоса с калотата е имало пукнатина, която е била прикрита отвътре с бронзово парче. Проучвателят свързва погребението с похода на цар Александър III срещу трибалите в 335 г. пр. Хр.²⁹

Асеновград. Шлем, намерен вероятно в гроб заедно с бронзови броня, наколенници и торква. Набузниците са различни³⁰.

БЕЛЕЖКИ

¹ **L. Ogenova-Marinova, T. Stoyanov.** The Chalkidian Helmets and Origin of the North Thracian Ceremonial Armour. – *Studia Archaeologica Univesitatis Serdicensis*. Sofia, 2005, p. 519–535.

² **В. Василев.** Технологически проучвания на тракийското въоръжение от с. Плетена, Благоевградски окръг. – *Археология*, XVII, 4, 1975, с. 51–61.

³ **Т. Иванов.** Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград. – *РП*, I, 1948, с. 100–101.

⁴ **Л. Живкова.** Казанлъшката гробница. София, 1971, с. 40–53; **Г. Китов.** Гробницата в Александрово. – *ИИМХ*, 2, 2003, с. 171.

⁵ **Д. Алексинский.** Ранние эллинистические шлемы с тиаровидной тульей из Восточного Средиземноморья. – *Parabellum*, 5, 2003, с. 21–40.

⁶ **В. Василев.** Повреди и поправки на шлемове от Тракия V–III в. пр. н. е. – *МПК*, XXIII, 5–6, 1983, с. 5–12; **Г. Китов.** Долината на тракийските царе. Варна, 2003, с. 84–85.

⁷ **Г. Михайлов.** Траките. София, 1972, с. 147–167; **П. Конноли.** Греция и Рим. *Энциклопедия военной истории*. Москва, 2001, с. 49.

⁸ **В. Василев.** Повреди и поправки..., с. 10–11.

⁹ **A. Jackson.** An Early Corinthian Helmet in the Museum of the British School at Athens. – *ABSA*, 82, 1987, p. 112–114; **Д. Алексинский.** Ранние эллинистические..., с. 21–40.

¹⁰ **M. C. Bishop, J. C. N. Coultson.** Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome. London, 1993, p. 61.

¹¹ **С. Димитров.** За тракийската ромфея. – В: *Тракия и околният свят* (= *МИФ*, 9). София, 2005, с. 291.

¹² **A. M. Snodgrass.** Arms and Armour of the Greeks. London, 1967, p. 48–49.

¹³ **Н. И. Сударев.** К вопросу об античных шлемах, подвергшихся передел-

ке. – В: Традиции и инновации в материальной культуре древнейших общества. Москва, 1990, с. 99–105.

¹⁴ **Е. В. Черненко.** Скифский доспех. Киев, 1968, с. 94–95.

¹⁵ **С. Димитров.** Шлемове “тракийски” тип. Произход и разпространение. – ИРИМВТ, XX, 2005, с. 70.

¹⁶ **В. Василев.** Шлемът от Върбица, Преславско, и шлемовете от халкидски тип в Тракия. – Векове, VIII, 6, 1979, с. 66–71.

¹⁷ **В. Василев.** Производство на тракийски шлемове в Родопите. – Археология, XXII, 3, 1980, с. 10–11.

¹⁸ **Б. Филов.** Новооткрити тракийски гробници от Дуванлии. София, 1934, с. 242–244.

¹⁹ **В. Василев.** Шлемът от Върбица..., с 66–71.

²⁰ **Ц. Дремсизова.** Надгробна могила при с. Браничево. – В: Изследвания в чест на акад. Димитър Дечев по случай 80-годишнината му. София, 1958, с. 445.

²¹ **В. Василев.** Шлемът от Върбица..., с 70–71.

²² **L. Ogneva-Marinova, T. Stoyanov.** The Chalkidian..., p. 519–535.

²³ **Г. Гинев.** Могила I от некропола при Кралево. – ИИМТ, I, 2005, с. 24–26.

²⁴ **L. Ogneva-Marinova, T. Stoyanov.** The Chalkidian..., p. 519–535.

²⁵ **Б. Филов.** Цит. съч., с. 245–247.

²⁶ **Г. Китов.** Цит. съч., с. 84–85.

²⁷ **Д. Стоянова-Серафимова.** Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. – Археология, XVII, 4, 1975, с. 41–49.

²⁸ **К. Жуглев.** Погребение на тракийски воин при с. Сатовча, Гоцеделчевско. – Археология, XXXIII, 2, 1991, с. 21–23.

²⁹ **К. Жуглев.** Погребения на тракийски воители при с. Горно Дряново, Гоцеделчевско. – ИНИМ, IX, 1992, с. 35–41.

³⁰ **Т. Иванов.** Цит. съч. с. 100–101.

REUSED HELMETS FROM TOMBS – A PHENOMENON OF ANCIENT THRACE

Stanimir Dimitrov

Abstract

The author of the report examines 18 helmets uncovered in Thracian tombs and dated to the 4th–3rd c. BC. All of these military accessories had been repaired and reused – a testimony for the long-term use and careful treatment of this type of armor on part of the Thracian warriors. Special attention is paid to the various combat injuries and battlefield damages incurred to the helmets, as well as the manner in which they were mended and repaired.

In some of the tombs were laid helmets proven to be a century older than the time of the performed burial. The author finds two possible explanations of this fact: either the high price of the headpieces or the accomplished requirement of the burial ritual demanding to lay old weaponry in the graves. In support of second explanation are pointed the tombs in Douvanlii and Sashova mogilla (Sashova mound), in which had obviously been buried well-to-do people with a high social rank and status. Despite the apparent opulence of the funeral among the rich gifts indicative for the welfare of the deceased lay outdated and conspicuously repaired military equipment.

(Translated by Miglena Pletnyova)